

جمهوری اسلامی ایران؛ نظام خلع سلاح و عدم گسترش

مبین ابراهیمی^۱

بهادر فرحبخش^۲

فصلنامه پژوهش حقوق بین الملل معاصر، سال دوم، شماره ۱۱، بهار ۱۳۹۷

چکیده

امروز نظام خلع سلاح و عدم گسترش به قلب م سایل بین المللی شهرت یافته و تنها راه حل صلح پایدار در جامعه بین المللی خلع سلاح کامل و عمومی است.

جمهوری اسلامی ایران که در پی رسیدن به مناطق عاری از سلاحهای کشتار جمعی خصوصاً در خاورمیانه است، برای محو سلاحهای کشتار جمعی که خود در برهه‌ای از زمان قربانی این سلاحها هم شده، اهمیت زیادی قائل است. و برخلاف برخی اتهامات مبنی بر تولید سلاحهای هسته‌ای، باید اظهار داشت که سلاح هسته‌ای در دکتین جمهوری اسلامی ایران جایگاهی ندارد، زیرا جمهوری اسلامی ایران از حقوق انسانی و اخلاقی برخوردار است و تمامی فعالیت‌های خود را در پرتوی ماده ۴ ان پی تی و تحت نظارت آژانس انجام داده است. ما در این نوشتار برآنیم تا جایگاه جمهوری اسلامی ایران را نسبت به نظام خلع سلاح و عدم گسترش بررسی کنیم. و عملکردهای دول غربی را نسبت به جمهوری اسلامی ایران که بر مبنای سیاسی است تبیین نماییم.

واژگان کلیدی:

جمهوری اسلامی ایران _ خلع سلاح _ عدم گسترش _ فعالیت‌های صلح آمیز _ توسعه

۱ دکتری حقوق بین الملل

۲ دانشجوی دکتری حقوق بین الملل

مقدمه

خلع سلاح (Disarmament) که برای بشر آرزویی رویایی بوده هنگامی دارای مفهوم است که عمومی و فراگیر باشد. خلع سلاح یکی از عوامل توسعه اقتصادی و اجتماعی در جهان امروزی به شمار می آید. به عنوان مثال برابر با مقدار هزینه تولید یک زرادخانه هسته ای می توان تعداد زیادی مدرسه و بیمارستان ساخت.

نهایی ترین هدف خلع سلاح، ممانعت از تولید سلاح امحای جنگ و افزودن بر «امنیت بین المللی»^(۱) می باشد که واقعیت یافتن این موضوع مستلزم تحولات پایه ای در ساختار بین المللی است.

نظام عدم گسترش که با تاسیس آژانس بین المللی انرژی هسته ای (L.A.E.A) و «توسعه ای آن برای نهادینه شدن صلح و امنیت»^(۲) در جامعه بین المللی و با انعقاد آن پی تی، با سه هدف جلوگیری از توسعه سلاحهای هسته ای و تکنولوژی هسته ای برای مصارف نظامی، افزایش همکاریهای بین المللی در زمینه انرژی هسته ای برای مصارف صلح آمیز و خلع سلاح عمومی و کامل بوجود آمد. بدیهی است یک نوع تبعیض از جانب قدرتهای هسته ای بر این نظام حاکم است که مانع از جهانشمولی شدن این نظام و تبدیل معاهده عدم گسترش سلاح هسته ای (nuclear non-proliferation treaty) به عرف بین المللی شده است. علیرغم این جمهوری اسلامی ایران را متهم به تولید سلاح هسته ای می کنند در حالی که جمهوری اسلامی ایران به تمامی معاهدات خلع سلاح اعم از شیمیایی بیولوژیک و هسته ای پیوسته و برای منع گسترش آنها اهمیت زیادی قایل است و کوشش می کند تا اهداف کنوانسیونها و معاهدات خلع سلاح و عدم گسترش محقق شده و جهان عاری از سلاحهای گسترش جمعی شود.

در حوزه عدم گسترش و خلع سلاح مقررات بین المللی حاکی از تعهد دولتها به همکاری بین المللی در توسعه صلح آمیز است. اما در عمل دولتهای هسته ای با بی اعتنائی کردن به این تعهدات به نقض معاهدات بین المللی پرداخته و با تحت تاثیر قرار دادن سازمانهای بین المللی، جمهوری اسلامی ایران را که در پرتوی ماده ۴ آن پی تی محقق فعالیتهای صلح آمیز است به چالش کشانده اند. مع الذلک چه رابطه ای ما بین نظام خلع سلاح و عدم گسترش در دکتترین جمهوری اسلامی ایران وجود دارد و چه دلایلی در زیر اتهامات دول غربی نسبت به ایران نهفته است؟ این نوشتار در صدد هست تا به

صورت قیاسی و بر اساس یک نمودار شطرنجی حرکت جمهوری اسلامی ایران را در حوزه نظام خلع سلاح و عدم گسترش تبیین کند.

خلع سلاح ایده آل

موضوع خلع سلاح که در اواخر قرن نوزدهم و در آغاز صلح مسلح پدیدار گشت را شاید بتوان قلب مسائل بین المللی^(۳) نامید. پیشرفت در صنعت و تجارت زمینه‌هایی را برای استفاده از اختراعات علمی بوجود آورد که باعث رشد ترسناک تسلیحات شد.^(۴) سازمان ملل در این باره با برقراری پیوند میان کاهش مسابقات تسلیحاتی و توسعه اقتصادی و اجتماعی میان دولت‌ها به تشویق خلع سلاح برآمده است. لازم به ذکر است که مساعی دولت‌ها برای خلع سلاح لازم است و افزایش کارایی سازمان ملل در این زمینه مهم به نظر می‌رسد.

سلاح‌های هسته‌ای حساسیتی بوده که شورای امنیت^(۵) را مستقیماً برای رسیدگی به موضوع هدایت نموده و نقطه عطف آن را می‌توان در کشف برنامه‌های عراق برای ساخت تسلیحات هسته‌ای دید.^(۶)

همچنین کمیته اول که جمهوری اسلامی ایران یکی از دولتهای فعال در این کمیته محسوب می‌شود و کمیسیون خلع سلاح دو رکن فرعی‌اند که توسط مجمع عمومی برای پیگیری امور مربوط به خلع سلاح ایجاد شده است. مدافعان خلع سلاح غالباً سلاح‌های کشتار جمعی را خلاف اخلاق می‌دانند.^(۷) لذا دولتی که از حقوق انسانی و اخلاقی برخوردار است حق استفاده از تسلیحات هسته‌ای را ندارد.^(۸) و حتی انباشتن جنگ افزارها عملی غیر اخلاقی است که خود تهدیدی برای خلع سلاح محسوب می‌گردد.

دولتهای در حال توسعه عامل اصلی تکوین حقوق خلع سلاح به شمار می‌روند که از عوامل مهم عدم توسعه این حقوق عدم حمایت دولت‌ها از این گونه قواعد است.

تنها راه حل تأمین صلح پایدار در جامعه بین المللی خلع سلاح خواهد بود و برای رسیدن به این صلح اولاً باید همه دولت‌ها از داشتن آن منع و ثانیاً انهدام ذخایر موجود به سرعت صورت پذیرد.^(۹) ولی متأسفانه حقوق خلع سلاح تحت تاثیر منافع قدرتهای هسته‌ای بلاجرا مانده است.

اساس نظام عدم گسترش که بر نادیده انگاری اصل برابری دولت‌ها، به عنوان یکی از اصول حقوق بین المللی استوار است لذا به عقیده برخی این نظام یک نظام تبعیض آمیز و فاقد جهانشمولی^(۱۰) و به عقیده برخی دیگر شاخه‌ای از حقوق صلح^(۱۱) است.

معاهده عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای از بسیاری جهات متضمن نوآوری در حوزه خلع سلاح و عدم گسترش است و در آن دولتها از تولید و کسب سلاح هسته‌ای منع شده‌اند ولی در کنار این ممنوعیت‌ها استفاده صلح آمیز آنها از انرژی هسته‌ای مورد تأکید قرار گرفته است و تسهیل فعالیتهای هسته‌ای^(۱۲) در عرصه بین المللی بر کلیه دولتها واگذار شده است، ولی آنچه که در عمل دیده می‌شود این است که قدرتهای هسته‌ای از حدود ماده ۳ معاهده پا را فراتر نهاده و تکنولوژی را با مواد و تجهیزات هسته‌ای یکسان فرض کرده‌اند، به عبارت دیگر این کشورها مسئله تحقیقات را با تولید سوخت هسته‌ای عمداً خلط کرده‌اند تا از توسعه کشورهای غیر هسته‌ای جلوگیری کنند، در حالی که این دو مسئله از هم جداست.

جمهوری اسلامی ایران که بر پایه اسلام بنا شده^(۱۳) و قدرت و حاکمیت در این نظام بر الله و اسلام خلاصه می‌شود^(۱۴) و با اینکه اسلام همه جنگ‌ها حتی هسته‌ای را به صورت یکسان تلقی می‌کند و تمامی منازعات مسلحانه را بدون توجه به ماهیت آنها جنگ می‌داند،^(۱۵) اما بر لزوم دفاع از حکومت اسلام تأکید می‌ورزد.^(۱۶) استفاده از سلاحهای کشتار جمعی در اسلام از مشروعیت برخوردار نیست زیرا اسلام دین صلح و آرامش است و کاربرد این سلاحها را که با وجدان بشری ناسازگار است نمی‌پسندد و از بین بردن آن را نفی نمی‌کند. کشور ما که بر پایه حاکمیت اسلام استوار است به تبعیت از اسلام از حکومت اسلامی دفاع می‌کند ولی استفاده از سلاحهای کشتار جمعی را که اعمالی منافی با بشریت است منع می‌کند و خواستار محو و انهدام سلاحهای موجود، و عدم تولید این سلاحهاست.

بنابراین جمهوری اسلامی ایران همیشه و در همه زمان و در همه مکان خواستار منافع عاری از سلاحهای کشتار جمعی بوده که خود قربانی این نوع سلاحها هم شده است.^(۱۷)

جمهوری اسلامی ایران و نظام خلع سلاح

تلاش برای متوقف کردن جنگ‌ها بوسیله غیر نظامی کردن سرزمینها و محدود کردن استفاده از تکنولوژیهای جدید ویرانگر^(۱۸) نمونه‌ای از خلع سلاح است. جمهوری اسلامی ایران نیز از موافقان خلع سلاح و از طرفداران صلح و امنیت بین المللی است.

استفاده از جنگ افزارهای شیمیایی، دولت‌ها را وادار به پروتکل ۱۹۲۵ در مورد استعمال هر گونه سلاح میکروبی و شیمیایی نمود، که مهمترین سند در تحریم سلاح‌های شیمیایی است که در آن فقط استفاده از سلاح‌های شیمیایی ممنوع شده بود و هیچ گونه ضمانت اجرایی برای استفاده در آن پیش‌بینی نشده بود و همچنین مسئله توسعه و تولید و ذخیره سازی سلاح‌های شیمیایی در آن مسکوت مانده بود. به عبارت دیگر این پروتکل فقط دعوتی بود بر منع استفاده از سلاح شیمیایی، که در این سند نه اثری از نظارت و بررسی اعمال و نقض پروتکل وجود داشت و نه تنبیه و مجازات علیه ناقض آن. برخلاف این پروتکل که دولت‌های بزرگ به عنوان تولیدکننده، این سلاح‌ها را به دیگر کشورها فروختند^(۱۹) که مورد استعمال کشورهای هم‌چون عراق در جنگ تحمیلی علیه ایران قرار گرفت که به اعتبار جهانی این پروتکل خدشه وارد شد.

در حیطه خلع سلاح شیمیایی کنوانسیون مورد حمایت افکار عمومی و مورد تأیید جامعه بین‌المللی به وجود آمد که نماینده جمهوری اسلامی ایران در کنفرانس کانپر^(۲۰) در مورد کنوانسیون اظهار داشت که به منظور جهانشمول کردن کنوانسیون برای جلوگیری از یک جنگ شیمیایی لازم است که مفادی برای انگیزه جهت پیوستن به کنوانسیون پیش‌بینی شود و همکاری‌های تکنولوژیک از مراحل اولیه جلوتر رود و اعضای کنوانسیون باید به یاری قربانیان شیمیایی بشتابند و تضمینات اجرایی که در آن در نظر گرفته شده است باعث موثر و قابل اجرا باشد و همچنین باید علیه کشوری که به طور مخفیانه سلاح شیمیایی تولید می‌کند و یا آن را به کار می‌برد اقدامات تنبیهی در نظر گرفته شود و مجازاتی اعمال گردد. ^(۲۱) جمهوری اسلامی ایران بارها در مجامع بین‌المللی اعلام کرده که نباید تأثیرات و عوارض دهشتناک کاربرد سلاح‌های شیمیایی که جامعه جهانی را تهدید می‌کند از توجه افکار عمومی خارج گردد. ولی با وجود اظهارات جمهوری اسلامی ایران که مدافع صلح و امنیت در مجامع بین‌المللی، و از جمله کشورهای فعال در زمینه خلع سلاح شیمیایی است^(۲۲) متأسفانه کاربرد این سلاح شوم و مخوف بیشتر به دلیل سکوت مجامع بین‌المللی بوده است.

به نظر جمهوری اسلامی ایران سازمان ملل متحد می‌تواند نقش مؤثرتر و فعال‌تری در زمینه کاربرد سلاح‌های شیمیایی و خلع سلاح داشته باشد و باید تعهد خود را نسبت به ممنوعیت کاربرد سلاح‌های شیمیایی قویاً و عملاً نشان دهد که خلع سلاح هدف غایی سازمان ملل محسوب می‌گردد^(۲۳).

جمهوری اسلامی ایران در چهل و سومین اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل متحد اظهار داشت که « تنها صدور بیانیه و قطعنامه در نكوهش جنایات شیمیایی کافی نیست بلکه ضرورت دارد که برداشته و مجازات‌های لازم را برای مجری این جنایات اعمال کند».^(۲۴)

بنابراین جمهوری اسلامی ایران که در همه حال در معرض تهدیدات مختلف بوده و حتی در برخی موارد نتایج عملی این تهدیدات را نیز دیده است به عنوان طرفدار نجات بشریت برای منع گسترش سلاح های شیمیایی و تولید آنها که زبان های جبران ناپذیری را بر جای می گذارد اهمیت زیادی را قائل است و بر همین اساس در کمیته ششم مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۹۸۷ پیشنهاد داد که استفاده از سلاح های شیمیایی باید به عنوان یکی از جرائم علیه صلح و امنیت بشری نسبت داده شود.^(۲۵) و همچنین هیأت نمایندگی جمهوری اسلامی ایران بارها در مجامع بین المللی اعلام کرده‌اند که کشورش از هر اقدام و ابتکاری برای منع کامل سلاح های شیمیایی استقبال کرده و می کند.

دولت ایران همکاری های داوطلبانه ای را بر اساس سیاست های پایه ای خود برای تقویت اجرای کنوانسیون سلاح های شیمیایی با دبیرخانه فنی سازمان منع سلاح های شیمیایی انجام داده است مثل انتقال توانایی پزشکان دولت ایران برای درمان مصدومان و بیماران شیمیایی به شرکت کنندگان در دوره آموزشی ذیربط .

ارتقای همکاری صلح آمیز در زمینه تولید سلاح های شیمیایی از مهمترین اهداف کنوانسیون سلاح های شیمیایی است . بنابراین کنوانسیون سلاح های شیمیایی تحت تأثیر دول غربی خصوصاً آمریکا قرار گرفته و حتی آمریکا تلاش های زیادی را برای عزل مدیر کل سازمان منع استفاده از سلاح های شیمیایی ، به علت استقلال عمل و عدم تأثیر پذیری از آمریکا انجام داده است. که اجرای این کنوانسیون کاملاً تبعیض آمیز است و جمهوری اسلامی ایران نیز خواستار اجرای آن به صورت کامل و بدون تفاوت بوده است.

آمریکا به رغم برخورداری از امکانات و تجهیزات کامل برای انهدام کلیه سلاح های شیمیایی در انجام تعهدات خود تأخیر می کند که این سبب نگرانی جدی جامعه بین المللی و منافی با مقررات صریح کنوانسیون منع جامع سلاح های شیمیایی است . رژیم صهیونیستی نیز با داشتن انواع ذخایر سلاح های کشتار جمعی (شیمیایی - بیولوژیک - هسته ای و ...) و عدم عضویت در معاهدات خلع سلاح و عدم گسترش به مهمترین خطر و تهدید علیه صلح و امنیت بین المللی

تبدیل گشته و با عدم وفاداری به تعهدات بین المللی مهمترین مانع جهان شمولی شدن اجرای کنوانسیون منع سلاح های شیمیایی در منطقه خاور میانه است. برخی از محققین گفته اند که استفاده از انواع معینی از سلاح های شیمیایی که آمریکا تولید می کند در یک منطقه معین می تواند آثار گسترده تر از سلاح های هسته ای داشته باشد. استفاده از این سلاح ها برای نابودی بشر چه از لحاظ مکانی و چه از لحاظ زمانی مضر است و با عدم انهدام آنها جهان در معرض خطر، تهدید و نابودی است.^(۲۶)

جمهوری اسلامی ایران و خلع سلاح بیولوژیک

پس از بکارگیری سلاح های شیمیایی توسط آمریکا در جنگ ویتنام، توجه جامعه بین المللی به مسئله خلع سلاح به ویژه جنگ افزارهای شیمیایی و بیولوژیک جلب شد^(۲۷) و اولین تلاش ها برای اعمال ممنوعیت استفاده از جنگ افزارهای شیمیایی و بیولوژیک در اعلامیه های ۱۸۶۸ سن بطرزبورگ ۱۸۷۴ بروکس، ۱۸۹۸ لاهه نمایان است.

کنوانسیون سلاح های بیولوژیک ۱۹۷۲ و سلاح های شیمیایی ۱۹۹۳ در پی جلوگیری از گسترش و تعمیم سلاح های ممنوعه به اکتساب کنندگان محدود نبود بلکه انهدام سلاح های مذکور توسط دولت هایی که قبلاً دارای آن بودند را ضروری می دانست. در واقع می توان تدوین کنوانسیون سلاح های بیولوژیک را به عنوان اولین معاهده خلع سلاح جهان شمول دانست.

از بین تسلیحات کشتار جمعی تسلیحات بیولوژیکی و شیمیایی از قدرت بیشتری برخوردار است^(۲۸) و امروزه خطر این تسلیحات در اولویت خاصی قرار دارد و حتی یک تهدید جدید محسوب می شود؛ چرا که قابلیت دسترسی به این نوع سلاح ها بسیار آسان است. برخلاف تسلیحات هسته ای که تکنولوژی و تولید آن با پیچیدگی ها و هزینه های سنگینی روبروست این سلاح بسیار ساده تولید و کسب می شود. و به لحاظ لجیستیک و عملیاتی این سلاح بسیار ساده و در سطح بسیار گسترده ای می تواند عمل کند.^(۲۹) به طور خلاصه می توان گفت به اندازه ای که تهدیدات بیولوژیکی آزار دهنده است سلاح های هسته ای نیست؛ چرا که دسترسی به تسلیحات هسته ای نیازمند تکنولوژی و سرمایه گذاری های کلان و بسیار دشوار است در حالی که دسترسی به سلاح های بیولوژیکی بسیار آسان و ساده می باشد و به راحتی تولید و تکثیر

می شوند و به همین دلایل و ویژگی ها شاید بتوان این سلاح را به عنوان بزرگترین بمب افکن استراتژیک تهاجمی بعد از جنگ جهانی دوم نامگذاری کرد.

جمهوری اسلامی ایران از بنیان قطعنامه مربوط به سلاح های بیولوژیک در کمیته اول به حساب می آید، که هدف از این قطعنامه تصویب قرارداد منعقد در سال ۱۹۷۲ در مورد ممنوعیت سلاح های بیولوژیک بود. جمهوری اسلامی ایران برای عدم گسترش و تولید سلاح های بیولوژیک بارها اعلام کرده که نباید تأثیرات و عوارض رنج بار سلاح های بیولوژیک و تولید و تکثیر آن که جامعه بین المللی را به فاجعه ای جبران ناپذیر تهدید می کند از توجه افکار اعضای جامعه بین المللی بیرون رود.

بررسی وضعیت اسرای جنگی ایران نشان می دهد که رژیم عراق در طول جنگ تحمیلی بارها از اسرای جنگی جمهوری اسلامی ایران برای آزمایش سلاحها و عوامل بیولوژیک استفاده نموده است.^(۳۰) و از آنجا که استفاده از سلاح های بیولوژیک ممنوع و غیرقانونی است حتی اگر با رضایت قربانی باشد، فاعلان این فعل مطابق شق ۲ (الف) بند ۲ ماده ۸ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی مشمول جنایت جنگی قرار می گیرند.^(۳۱) تلقی شکنجه یا رفتار غیر انسانی برای آزمایشات بیولوژیک مستقیماً از مواد ۵۰، ۵۱، ۱۳۰، ۱۴۷، چهار کنوانسیون ژنو گرفته شده است که جمهوری اسلامی ایران نیز به آنها پیوسته است.

بنابراین در دکتربین جمهوری اسلامی ایران سلاح بیولوژیک جایگاهی ندارد. این کشور که از حقوق اخلاقی و انسانی برخوردار است همیشه خواستار خلع سلاح و آرامش و صلح در جهان بوده و هست.

جمهوری اسلامی ایران و مناطق عاری از سلاح های کشتار جمعی

اندیشه تهی نگاهداشتن برخی مناطق، از سلاح های کشتار جمعی در سال ۱۹۵۰ ظهور گردید. نخستین منطقه عاری از سلاح هسته ای قاره جنوبگان اعلام شد و دومین آن آمریکای لاتین و منطقه کارائیب و سومین منطقه، اقیانوس آرام جنوبی و چهارمین آن منطقه آسیای جنوبی شرقی و پنجمین آن در آفریقا بود که بر طبق معاهدات مختلفی شکل گیری شدند.

تا زمانی که رژیم صهیونیستی به معاهدات خلع سلاح و عدم گسترش نیپوسته‌اند جهان عاری از سلاحهای کشتار جمعی سرابی بیش نیست. همچنین آمریکا ادعا می‌کند که به دنبال مناطق عاری از سلاح هسته‌ای است. البته این به یک کذب روشن بیشتر نزدیک است تا یک واقعیت، چرا که تولید سلاح توسط آمریکا و انتقال فناوری نظامی به بعضی از رژیم‌ها همچون رژیم صهیونیستی با جهان عاری از سلاح هسته‌ای در تضاد است.

جمهوری اسلامی ایران که از بنیان قطعنامه‌های مربوط به عاری سازی مناطق از سلاح کشتار جمعی است همیشه و در همه حال از قطعنامه‌هایی که در این مورد مطرح می‌شوند حمایت‌های لازم را کرده و بارها نیز اعلام نموده که جمهوری اسلامی ایران از هر گونه اقدامی که به حذف سلاحهای هسته‌ای و یا ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته‌ای در مناطق گوناگون جهان بینجامد حمایت‌های لازم را به عمل می‌آورد.

جمهوری اسلامی ایران که از حمایت کنندگان مناطق عاری از سلاحهای هسته‌ای خصوصاً در خاورمیانه است بر اساس سیاست اصولی خود برای رسیدن به جهان عاری از سلاح هسته‌ای کوشش می‌کند و شرط لازم برای آزادی بشر را انهدام کلیه سلاحهای کشتار جمعی می‌داند و به عنوان یک کشور متعهد و دارای حقوق اخلاقی و انسانی در نظام بین الملل عضویت در معاهدات بین المللی خلع سلاح را یک اصل در سیاست خارجی و دفاعی خود می‌داند و نقش قابل توجهی در تدوین و اجرای نظامهای بین المللی خلع سلاح و عدم گسترش داشته است. در حالی که برخی دیگر همچون رژیم صهیونیستی نه تنها نسبت به درخواستهای اعضای جامعه بین المللی بی‌اعتنا بوده بلکه همواره در مسیری مغایر حقوق بین الملل گام برداشته‌اند و با داشتن ذخایر سلاحهای کشتار جمعی و عدم عضویت در معاهدات خلع سلاح و عدم گسترش مانع از جهانشمولی شدن شده‌اند. در این باره جمهوری اسلامی ایران معتقد است که جامعه بین المللی باید خطرات بی‌اعتنایی رژیم صهیونیستی و دیگر دولتها به مقررات بین المللی، که متوجه صلح و امنیت بین المللی است را مورد توجه قرار دهد. و هیچ‌گاه با عقل یکسان نمی‌شود که آمریکا و غرب به دنبال عاری سازی جهان از سلاح کشتار جمعی هستند مگر آنکه دست از تولید سلاحهای کشتار جمعی بکشند و ذخایر موجود را از بین ببرند. واز همکاری با رژیم صهیونیستی خودداری کنند.

خاورمیانه که آرزوی ایران برای عاری شدن از سلاحهای کشتار جمعی است امروزه با دو مشکل عمده روبرو است: یکی سلاحهای کشتار جمعی رژیم صهیونیستی و دیگری سلاحهای کشتار جمعی قدرتهای بزرگ در منطقه. برای تحقق یافتن آرزوی جمهوری اسلامی ایران رژیم صهیونیستی باید همه سلاحهای کشتار جمعی خود را از بین ببرد و قدرتهای بزرگ نیز باید سلاحهای کشتار جمعی خود را از منطقه خارج و محو کنند. این دو اقدام اساسی و تعیین کننده سبب می شود تا زمینه برای تعهد جمعی کلیه کشورها به معاهدات خلع سلاح فراهم شود و امنیت در خاورمیانه برقرار گردد.

از آنجا که امنیت باید برای همه دولتها به صورت مساوی تامین شود^(۳۲) جمهوری اسلامی ایران امنیت بین المللی را در پرتوی توقف تسلیحات و سلاحهای کشتار جمعی می داند، و یا به عبارتی دیگر برای تامین چنین امنیتی باید سلاحهای ضد امنیتی در هیچ شرایطی قابل نگهداری نباشد و همه دولتها به داشتن آن ممنوع شوند و انهدام ذخایر موجود نیز به سرعت صورت پذیرد. که این خود پیشرفتی بسوی امنیت ملی و بین المللی در همه دوران گوناگون دراز مدت و کوتاه مدت^(۳۳) به شمار می رود.

بنابراین تنها راه حل تامین صلح و امنیت پایدار چه در نظام بین المللی و چه نظام داخلی خلع سلاح خواهد بود و جامعه بین المللی برای نجات بشریت باید به سمت خلع سلاح حرکت کند.

تصویب معاهده عدم گسترش نیز برای ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته ای بوده و نخستین سند قراردادی^(۳۴) نظام عدم گسترش تلقی می شود و اکثریت اعضای معاهده عدم گسترش دولتهای در حال توسعه (غیر هسته ای) هستند که ماده ۶ معاهده را حرکتی به سوی ایجاد جهانی عاری و مصون از هر گونه سلاح هسته ای دانسته اند.

در نتیجه جمهوری اسلامی ایران از جمله دولتهایی است که به دنبال جهانی عاری از سلاح های کشتار جمعی است.

جمهوری اسلامی ایران و معاهده منع جامع آزمایشات هسته ای

(comprehensive test-ban-treaty)

معاهدات در حوزه تسلیحات به عنوان بخشی از نظم حقوقی و سیاسی به شمار می روند که یک سلسله روابط جهانی ویا منطقه ای را پایدار نگه داشته است. که معاهده منع جامع آزمایشات هسته ای از آن جمله است. این معاهده مکمل معاهده عدم گسترش سلاحهای هسته ای است که در سال ۱۹۹۶ ایران به این معاهده پیوست. اما به نظر می رسد که معاهده منع جامع آزمایشات هسته ای کاملاً در جهت منافع کشورهای هسته ای بوده و ساخته پرداخته آمریکا برای ممانعت از رشد

نظامی و صنعتی کشورهای غیر هسته‌ای و یا هسته‌ای دیگر می‌باشد و به عبارت دیگر این معاهده مانع از رسیدن کشورهای غیر هسته‌ای و هسته‌ای دیگر به سطح آمریکاست.^(۳۵)

آزمایشات هسته‌ای با هر هدفی حتی غیر نظامی ممنوع است، اخیراً عملکرد منفی کشورهای هسته‌ای در ارتباط با منع آزمایشات هسته‌ای یک تهدید خطرناک برای جامعه بین المللی محسوب می‌شود از جمله می‌توان به عدم تصویب معاهده منع جامع آزمایشات هسته‌ای توسط سنای آمریکا و برنامه ریزی این کشور برای تولید سلاحهای جدید کشتار جمعی اشاره نمود.

معاهده منع جامع آزمایشات هسته‌ای در سال ۱۹۹۶ از سوی مجمع عمومی سازمان ملل به تصویب رسید و در همان سال برای امضای همه دولتها در مقر ملل متحد مفتوح گردید.^(۳۶)

جمهوری اسلامی ایران از جمله کشورهایی است که در همان روز گشایش معاهده، آن را امضاء کرد.

هدف از این معاهده (CTBT) ممنوعیت دائمی انجام همه آزمایشات هسته‌ای، به منظور دستیابی به خلع سلاح هسته‌ای و عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای است.

جمهوری اسلامی ایران هیچگاه در اندیشه انجام آزمایش هسته‌ای بویژه برای مقاصد نظامی نبوده و به رغم آنکه (CTBT) را امضاء نموده و مطابق معاهده لازم الاجرا شدن آن منوط به آن شد که دولت‌های امضاء کننده براساس قوانین اساسی خود به تصویب ملی اقدام کنند. البته مطابق حقوق معاهدات، چنانچه کشوری عهدنامه را امضاء نموده باشد در فواصل زمانی میان امضاء و مراحل بعدی نباید مرتکب اعمالی شود که به موضوع و هدف معاهده لطمه وارد آید.^(۳۷) لذا جمهوری اسلامی ایران مادامی که امضاء خود را استرداد نکند و یا صراحتاً مخالفت خود را با تصویب ملی بر این سند ابراز نداشته، نباید هیچ گونه فعلی بر خلاف روح و اهداف آن انجام دهد بنابراین جمهوری اسلامی ایران عضو این معاهده است و هیچ گاه مرتکب اعمالی که مخالف با هدف و موضوع معاهده منع جامع آزمایشات هسته‌ای باشد نشده است. همچنین ایران در سال ۱۳۴۲ قرار داد منع آزمایش سلاح هسته‌ای^(۳۸) در جو و فضای ماورای جو و زیر آب را تصویب نموده است.

به عکس کشورمان آمریکا پس از بی توجهی به درخواست جامعه بین المللی مبنی بر تولید بمبهای خوشه‌ای، در سالهای اخیر آزمایش توپ ATL که یک توپ لیزری شیمیایی قدرتمند است را با موفقیت به پایان رسانده است و این نشان دهنده عدم توجه و تبعیت آمریکا به معاهدات بین المللی و ادامه دادن سیاستهای تهدید آمیز خود است و منافع خود را به بشریت ترجیح می دهد.

نظام عدم گسترش

به عقیده برخی از پژوهشگران صلح بلند مدت میان ابر قدرتها محصول بازدارندگی هسته‌ای بوده^(۳۹) اما در واقع خطرات این بازدارندگی، بیشتر از رفعت آن احساس می شود.^(۴۰) این نظریه سبب شد که قدرتهای هسته‌ای نه تنها در برابر انهدام ذخایر خود مقاومت نمایند بلکه باعث شد که بهینه سازی ذخایر را در پرتو مسایل دفاعی خود توجیه کنند. دکترین بازدارندگی توسط قدرتهای هسته‌ای مانع از آن شد که ماده ۶ ان پی تی به مذاکره برای انعقاد نظام جهانشمول خلع سلاح کامل و عمومی هسته‌ای به اجرا در آید، در حالی که مقدمه ان پی تی از محو و حذف کلیه سلاحهای کشتار جمعی سخن می گوید و این آرمان زمانی محقق می شود که قدرتهای هسته‌ای در این امر پیش قدم شده و این گونه ترتیبات را، در راستای سیاست خلع سلاح برای همه جزء خود که براغلب رژیم های خلع سلاح حاکم است مورد بهره برداری قرار ندهند.^(۴۱)

نظام عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای با تاسیس آژانس بین المللی انرژی هسته‌ای در سال ۱۹۵۷ آغاز و با انعقاد ان پی تی در سال ۱۹۶۸ تکمیل گردید. هدف از این انعقاد، عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای و یا به عبارت بهتر عدم دستیابی کشورهای غیر هسته‌ای^(۴۲) به سلاح هسته‌ای برای حفظ صلح و امنیت بین المللی بود.

این معاهده در چندین سال گذشته سنگ بنای امنیت جهانی بوده و کمک کرده تا از توانایی بعضی از کشورها که قادر به دستیابی سلاحهای هسته‌ای بودند جلوگیری نماید. اما اساس این نظام بر نادیده گرفتن اصل برابری دولتها به عنوان یکی از اصول حقوق بین الملل استوار است و در واقع می توان گفت که این نظام یک نظام کاملاً تبعیض آمیز و مملو از تناقضهای غیر قابل اغماض^(۴۳) است.

صلح و امنیت بین المللی در این نظام خصلت حقوقی خود را از دست داده و به رقابت‌های سیاسی تبدیل شده است و در واقع اساس و بنیاد این نظام به ندرت بر عناصر حقوقی استوار است. بنابراین نظام حاکم بر سلاح‌های هسته‌ای نظام واحدی نیست بلکه نظامی نابرابر و مبتنی بر قدرت است^(۴۴). با این وجود امروزه خلع سلاح یک اصطلاح بی معنی و بی مفهوم است چرا که خلع سلاح هنگامی معنادار است که فراگیر باشد. « و چگونه میتوان این پندار کشورهای غنی را توجیه کرد که جنگ افزارهای هسته‌ای را برای خود سودمند می‌شمارند و برای دیگران زیانبار»^(۴۵)

جمهوری اسلامی ایران برای منع گسترش تسلیحات و خلع سلاح، به عنوان جلوگیری از تولید و گسترش سلاح‌های هسته‌ای اهمیت فراوانی را قائل است و به تمامی معاهدات خلع سلاح اعم از هسته‌ای، شیمیایی، بیولوژیک پیوسته است و حتی طبق گزارشات دبیر کل آژانس در برنامه هسته‌ای ایران هیچ نشانه‌ای از انحراف به سمت تولید سلاح هسته‌ای دیده نمی‌شود و این کشور به تمام تعهدات خود در چارچوب ان پی تی پایبند بوده و کشورهای غیر باید به حقوق مشروع او احترام بگذارند.

ما بین آژانس و دولتهای عضو موافقتنامه‌ای به نام موافقتنامه پادمان^(۴۶) وجود دارد. که ایران در سال ۱۳۵۲ این موافقتنامه را با آژانس منعقد کرد^(۴۷). در سالهای ۱۳۷۲ و ۱۳۷۴ پس از فعالیتها و تبلیغات و اتهامات علیه فعالیت‌های هسته‌ای کشورمان طرح بازرسی داوطلبانه که در موافقتنامه پادمان و اساسنامه آژانس وجود نداشت ولی دولت جمهوری اسلامی ایران دو بار داوطلبانه در خواست آزمایش و بازرسی همه تا سیسات و مواد هسته‌ای ایران را از آژانس نمود که بعد از پذیرش این درخواست توسط آژانس، صلح آمیز بودن فعالیت‌های هسته‌ای کشورمان مثل همیشه اعلام شد.

گذری بر پیشینه انرژی هسته‌ای در ایران

توجه به مسئله انرژی هسته‌ای و مسئله استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای در ایران به سال ۱۹۵۷ بر می‌گردد. در سال ۱۹۵۷ یک توافقنامه همکاری هسته‌ای غیر نظامی تحت عنوان موافقتنامه همکاری میان ایران و آمریکا منعقد گردید^(۴۸). براساس این توافقنامه دولت آمریکا باید سوخت راکتور تحقیقاتی را که تحت نظارت آژانس قرار می‌گرفت تامین می‌کرد^(۴۹). که پس از امضای این توافقنامه کار احداث و نصب راکتور در سال ۱۹۶۸ پایان یافت.

ایران در سال ۱۹۵۸ به آژانس بین المللی انرژی اتمی پیوست که اصلاحات ماده ۶ در سال ۱۹۸۴ و ماده ۱۴ آن در سال ۱۹۹۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. در سال ۱۹۷۰ به پیمان منع گسترش سلاحهای هسته‌ای محلق شد و در سال ۱۹۷۳ موافقتنامه پادمان را منعقد کرد. و همچنین یک موافقتنامه‌ای را با آژانس بین المللی انرژی هسته‌ای و آمریکا برای اجرای پیمان منع گسترش سلاحهای هسته‌ای منعقد نمود در سال ۱۹۷۴ یک سازمان انرژی اتمی برای اجرای برنامه‌های توسعه انرژی هسته‌ای در مصارف صلح‌آمیز در کشور تاسیس شد و برای رسیدن به این اهداف پروژه بوشهر و ساخت اولین راکتور هسته‌ای به آلمان سپرده شد و فرانسه نیز پروژه دارخوین در خوزستان را بر عهده گرفت و آمریکا نیز، یکی از تشویق کنندگان عمده ایران برای سرمایه گذاری در برنامه انرژی هسته‌ای بود. حال با ذکر این سوابق از این سه کشور موضع فعلی آنها قابل توجه و تامل است.

در حقیقت توجه ایران به مسئله انرژی هسته‌ای و استفاده صلح جویانه از این انرژی از سال ۱۹۷۴ با فعالیت چشم گیری در تهران و وین و ایجاد یک مرکز تحقیقاتی در اصفهان آغاز گردید.^(۵۰) برنامه هسته‌ای ایران نخست در شهریور ۱۳۸۱ مطرح گردید و ادعا شد که ایران در پی دستیابی به انرژی هسته‌ای برای مصارف نظامی است ولی در پاسخ به این ادعا مطرح شد که فعالیتهای هسته‌ای ایران کاملاً صلح آمیز و در چارچوب ان پی تی است. لازم به ذکر است جمهوری اسلامی ایران که بر ماهیت صلح آمیز بودن فعالیتهای هسته‌ای خود تاکید و اصرار دارد از سال ۱۳۸۱ همکاری با آژانس بین المللی را با توجه به موازین حقوقی در اساسنامه آژانس و پیمان منع گسترش سلاحهای هسته‌ای آغاز نمود.

جمهوری اسلامی ایران و حق توسعه در پرتوی ماده ۴ ان پی تی
 خلع سلاح به تصمیم گیری‌هایی نیازمند است که به تعادل‌های اقتصادی بین المللی، توسعه، پیشرفت تکنولوژیک منجر شود. امروزه جمهوری اسلامی ایران به ماده ۴ ان پی تی بیشتر استناد می‌کند و بخش اصلی استدلالهای حقوقی‌اش را بر مبنای آن قرار می‌دهد، و حتی در مذاکرات خود با دول غربی نسبت به عدم اجرای مفاد آن در معاهده نیز معترض است.

برابر با ماده ۴ ان پی تی قدرتهای هسته‌ای باید مبادلات تجهیزات، مواد، اطلاعات، دانش علمی و فنی در زمینه استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای را تسهیل نمایند؛ چرا که فعالیتهای صلح آمیز هسته‌ای حق روشن همه دولت‌هاست، ولی در عمل کشورهای هسته‌ای از این اقدام سرباز زده‌اند. و ماده ۴ ان پی تی که اساس معاهده نیز به شمار می‌رود توسعه صلح

آمیز انرژی هسته‌ای را به عنوان یک حق برای جمهوری اسلامی ایران و سایر دولتها به رسمیت می‌شناسند و هیچ یک از کشورها و جامعه بین‌المللی نمی‌توانند این حق را سلب کنند. رویه دولتها و اکثر بازیگران در جامعه بین‌المللی به خوبی موید این مطلب است که دستیابی به فن هسته‌ای و استفاده از انرژی هسته‌ای صلح آمیز حق روشن جمهوری اسلامی ایران است و اعلام نموده‌اند که پیشرفت هسته‌ای ایران نه تنها برای این کشور بلکه برای همه کشورها در جهان و منطقه مفید است.

توسعه که نام دیگر صلح است^(۵۱) از حقوق اولیه دولتها و از نتایج طبیعی حاکمیت است^(۵۲) و از جمله حقوقی است که منشور ملل متحد بر آن استوار است. (مقدمه و بند ۳ ماده ۱ و ماده ۵۵). و از آنجا که دستیابی به تکنولوژی لازمه توسعه در برابر اعضای جامعه بین‌المللی است و همه دولتها باید بتوانند در محدوده نظام جدید اقتصادی از آن منتفع شوند و حق مسلم کشورها در توسعه و بهره‌گیری عملی از انرژی هسته‌ای برای اهداف صلح‌آمیز از جمله نیروی برق با توجه به نیازهای کشورهای در حال توسعه می‌باشد و شورای حکام این موضوع را در مورد جمهوری اسلامی ایران در قطعنامه سپتامبر ۲۰۰۴ مورد رسمیت و تایید قرار داده است. بنابراین حق توسعه یک حق جدایی ناپذیر است، و با توجه به واقعیات موجود بین‌المللی حق در صلح زیستن شرط لازم استیفای حق توسعه است^(۵۳) و به طور خلاصه، استقرار صلح منوط به توسعه است.

دولت جمهوری اسلامی ایران اقدامات وسیعی را در سطح بین‌المللی به منظور مجاب نمودن جامعه بین‌المللی در رابطه با فعالیتهای صلح‌آمیز مخصوصاً با دیپلماسی فعال و مثبت در اروپای غربی بالاخص نزد اعضاء مهم اتحادیه اروپا (انگلیس، فرانسه، آلمان) انجام داده است اما از دیدگاه جمهوری اسلامی روشن است که کشورهای غربی صاحب فن آوری هسته‌ای از نظر حقوقی موظفند که فن آوری هسته‌ای را برای مقاصد صلح‌آمیز به کشورهای فاقد آن انتقال دهند ولی چنین نکرده‌اند.

این کشورها در سال ۱۹۷۶ تصمیمی گرفتند (خط مشی ۷۶) که از اجرای تعهدات ماده ۴ آن‌پی‌تی در قبال کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای خودداری کنند این کشورها شفافاً با هم قول بستند که هیچ نوع کمک هسته‌ای به کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای ننمایند در نتیجه برای ایران که به این فن آوری دست نیافته بود، استفاده از امکانات ماده ۴ و دست‌یابی

به فن آوری هسته‌ای بسیار مشکل بود. بنابراین این کشورها نه تنها پیمان را نقض کرده‌اند بلکه پا را از ماده ۳ فراتر نهاده‌اند و تکنولوژی را با مواد و تجهیزات هسته‌ای یکسان فرض کرده‌اند و حتی نظارت آژانس را بر فعالیتهای اقتصادی کشور ما تعمیم داده‌اند و برنامه صلح آمیزی را که ما با مشقت بسیار^(۵۴) بدست آورده‌ایم عمداً با تولید سلاح هسته‌ای، خلط می‌کنند. که این دو موضوع کاملاً از هم جداست. در حالی که آمریکا و دول غربی از رژیم صهیونیستی که بر خلاف حقوق بین الملل عمل کرده و با انتقال تجهیزات هسته‌ای و اعانه به این رژیم برای تولید سلاح هسته‌ای که اخیراً تهدیدی علیه صلح و امنیت بین المللی خصوصاً منطقه‌ای محسوب می‌شود حمایت کرده‌اند. اما در مورد جمهوری اسلامی ایران که نقشی پیشرو، مهم و مثبت در تدوین و توسعه کنوانسیونها و معاهدات خلع سلاح داشته و به دنبال صلح و امنیت در جهان است، با سیاستهای غلط خود و با روشهای متعددی همچون تحریم ها و کشتاندن پرونده هسته‌ای ایران به شورای امنیت و صدور قطعنامه‌های مختلف که همگی غیر قانونی و حاصل سیاستهای سلطه طلبانه شان است، تلاش می‌کنند که امپال خود را بر جمهوری اسلامی ایران تحمیل کنند.

توسعه در قلب معاهده عدم گسترش قرار دارد. تولید سلاح هسته‌ای مطابق این معاهده ممنوع است ولی در کنار این ممنوعیت ها حق فعالیت‌های صلح آمیز هسته‌ای در این معاهده مورد شناسایی قرار گرفته است، لذا به عقیده غرب اصل بر ممنوعیت و به عقیده کشورهای در حال توسعه اصل بر توسعه صلح آمیز است. و در خود معاهده نیز تصریح شده که هیچ چیزی نمی‌تواند مانعی فراروی توسعه صلح آمیز دولتها باشد. فی الواقع دولتهای در حال توسعه به شرطی به خلع سلاح تن داده‌اند که ممنوعیت‌های سلاح هسته‌ای نتواند مانع توسعه انرژی هسته‌ای گردد.

حداقل اثری که ماده ۴ آن پی‌تی می‌تواند بر جای بگذارد آن است که دولتهای هسته‌ای و صنعتی مکلفند از مانع تراشی بر سر راه تبادل مواد و فناوری خودداری ورزند. در حالی که این دولت ها با تاسیس گروههای کنترل صادرات همانند کمیته زانگر، ACDA^(۵۵) و کلوپ لندن که بر اساس ترتیبات سیاسی استوارند عملاً رویکردی خلاف مقتضای ذات این ماده را در پیش گرفته‌اند. و این دولتها عملاً از ممنوعیت‌های هسته‌ای در معاهده به عنوان و سیله‌ای برای پیشبرد اهداف سیاسی خود استفاده می‌کنند. البته لازم به ذکر است که کشورمان پس از انقلاب اسلامی همواره با محدودیت های کشورهای

هسته‌ای روبرو بوده^(۵۶) است. فشار بر روسیه و چین برای خودداری از همکاری در برنامه توسعه صلح آمیز انرژی هسته‌ای در ایران نه تنها با تعهد به توسعه متضاد است بلکه مغایر حق مشارکت در توسعه نیز هست.

در جمهوری اسلامی ایران وقوع جنگ تحمیلی به روشنی نشان داد که تهدید و خطر ناشی از کاربرد سلاحهای شیمیایی مسئله مهمی است که باید در کشور به آن توجه نمود. همکاری کشورهای غربی با عراق در جنگ سبب شد که روحیه بومی کردن توان پدافندی^(۵۷) در کشور تقویت گردد. و بدون شک هیچ مبنایی در قاموس حقوق بین الملل و موازین شناخته شده ملی و بین المللی وجود ندارد که اقدام دولتها در تحقق و توسعه پدافندی را منع کند بلکه برعکس نه تنها اغلب معاهدات بین المللی مهم چنین فعلی را به عنوان حق مسلم دولتها در تحقق و توسعه صلح آمیز به رسمیت شناخته اند. بلکه اغلب دولتها نیز حتی دارای برنامه‌های اصلی پدافندی هستند و هیچ مرجعی مشروعیت این برنامه‌ها را زیر سوال نبرده است.^(۵۸)

بنابراین توسعه نیروگاه‌ها برای صنعتی کردن انرژی هسته‌ای برای تولید برق و توان عملی پدافندی و نظایر آن در حمایت ماده ۴ ان پی تی است و استدلال ایران بر تضمین سوخت نیروگاههای هسته‌ای این است که جمهوری اسلامی ایران نمی‌تواند برای تامین سوخت نیروگاههای خود به کشورهای خارجی اعتماد کند و دلیل این بی‌اعتمادی را تحریم‌هایی می‌داند که پس از انقلاب اسلامی بر ایران اعمال شده است و چون اورانیوم و فن آوری لازم برای غنی سازی در داخل کشور وجود دارد دلیلی بر وابستگی به کشورهای خارجی برای تامین سوخت نیروگاه های هسته‌ای موجود نیست. اقدامات پدافندی جمهوری اسلامی ایران دقیقاً در حیطه موازین بین المللی و مواد مندرج در معاهدات بین المللی است. چرا که مسئله توسعه صلح آمیز در قالب پدافندی در نصوص معاهدات ۱۹۶۸ سلاحهای هسته‌ای، ۱۹۷۲ سلاحهای بیولوژیک و ۱۹۹۳ سلاحهای شیمیایی پیش‌بینی شده است.

در نتیجه این حق (توسعه) از حقوق غیر قابل سلب و شناخته شده جمهوری اسلامی ایران است و مخالفت دول غربی بالاخص آمریکا از فعالیتهای صلح آمیز هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران حاصل بی‌اعتمادی این کشورهاست در حالی که همکاری‌های ایران و آژانس که شامل تعلیق داوطلبانه همه فعالیتهای مربوط به غنی سازی و انعقاد موافقتنامه پاریس، نشست بر میز مذاکره با آژانس و دولتهای معترض و حتی خرید اورانیوم از خارج و اعلان عمومی آن و ... همه نشان از

حسن نیت ایران در فعالیتهای هسته‌ای صلح آمیز است حتی جمهوری اسلامی ایران برای قبولاندن فعالیتهای صلح آمیز خود به دیگر کشورهای بالخصوص کشورهای غربی حاضر شده که برنامه غنی سازی را بطور مشترک با کشورهای دیگر و با شرکت‌های خارجی انجام دهد ولی چون خواسته غرب بالخصوص آمریکا این بوده که ایران باید به کلی برنامه غنی سازی را کنار بگذارد به نظر می‌رسد که هر پیشنهادی را که ایران برای حفظ غنی سازی بدهد از جانب کشورهای غربی رد خواهد شد. آنها با استفاده از عملکردهای سیاسی خود به نقض اساسنامه و ان پی تی پرداخته اند در حالی که فعالیت های صلح آمیز جمهوری اسلامی ایران در چهار چوب ماده ۴ ان پی تی و ماده ۳ اساسنامه آژانس بطور کامل حقوقی و قانونی است که این مسئله بارها توسط دبیر کل آژانس بین المللی انرژی هسته‌ای بیان شده است. و آنچه که از مواد ۲ و ۳ ان پی تی مستفاد می‌گردد جمهوری اسلامی ایران هیچ گاه خواستار تولید سلاح هسته‌ای نبوده و هیچ گونه مساعی را در زمینه تولید سلاح هسته‌ای نداشته و اصلاً سلاح هسته‌ای در دکتین جمهوری اسلامی ایران جایگاهی ندارد.

پروتکل الحاقی و نقض اصول مسلم حقوق بین الملل

چالش‌های مابین ایران و آژانس از ماه اوت ۲۰۰۲ آغاز شد و سپس با استفاده از تبلیغات وسیع و تهدید از نمایانند استفاده انرژی هسته‌ای ایران و نهایتاً با تشویق آژانس بین المللی انرژی هسته‌ای از سوی آمریکا به یکی از موارد دستور کار شورای حکام تبدیل شد. که این شورای با فشار غرب قطعنامه‌های متعددی را علیه جمهوری اسلامی ایران ارائه داده است.

شورای حکام در سپتامبر ۲۰۰۳ قطعنامه شدید الحنی را به صورت کنساز سوس علیه ایران صادر کرد و از جمهوری اسلامی ایران خواسته شد پروتکل الحاقی را امضاء کند. (۵۹)

در تحلیل حقوقی این مسأله باید گفت که درخواست و امضای پروتکل و تعیین ضرب الاجل برای آن یک نوع اجبار و تخلف حقوقی محسوب می‌شود. زیرا یکی از شرایط اعتبار هر فعل حقوقی از جمله معاهدات اراده آزاد فاعل آن فعل است و مطابق ماده ۵۲ عهدنامه وین، کاربرد زور و حتی تهدید به کار برد زور (اجبار کشورها در انعقاد معاهدات) موجب بطلان مطلق معاهده می‌گردد و از سوی دیگر اجبار کشورها به انعقاد معاهدات نقض چندین قاعده آمره حقوق بین الملل

عام، از جمله اصل عدم توسل به زور یا تهدید توسل به زور، اصل احترام به حاکمیت و استقلال سیاسی کشورها و نیز اصل برابری دولتهاست.^(۶۰)

در واقع اصل رضایی بودن پذیرش معاهدات یک اصل حقوقی بین المللی است و الزام جمهوری اسلامی ایران به اجرای بدون قید و شرط پروتکل الحاقی حاکی از نادیده گرفتن اصل رضایی بودن در پذیرش معاهدات است و همچنین مادامی که برابری حاکمیت دولتها در نظم حقوق بین الملل باشد نمی توان هیچ دولتی را به قبول معاهدات بین المللی ملزم نمود.^(۶۱) لازم الاجرا شدن پروتکل طبق اصول ۷۵ و ۱۲۵ قانون اساسی منوط به تصویب مجلس است، هر چند که از نظر جمهوری اسلامی ایران این پروتکل غیر قانونی است.

پروتکل الحاقی باعث وسیع شدن اختیارات آژانس برای بازرسی تاسیسات کشورهای عضو می شود و نتیجه افزایش این اختیارات این است که آژانس می تواند براساس مقررات پروتکل عملاً در هر زمان که بخواهد هر نقطه و تاسیساتی را بازدید کند. در حالی که یکی از نتایج اصل برابر کشورها در حقوق بین الملل این است که یک سازمان بین المللی مجاز نیست رأساً هر جایی را در داخل یک کشور بازدید نماید. لذا هر کشور یک سلسله اسرار نظامی دارد و یک سازمان بین المللی نه می تواند و نه اجازه این را دارد که هر جا و هر کس را که می خواهد ملاقات کند و ببیند. در تاریخ حقوق بین المللی عمومی و تدوین کنوانسیون های بین المللی تا کنون چنین قراردادی (پروتکل الحاقی) که بتواند بخشی از حاکمیت یک دولت را تحت کنترل خود قرار دهد دیده نمی شود.

در نتیجه خواسته آژانس در مورد تصویب پروتکل بی معناست؛ چون پیوستن به یک پیمان بین المللی و اجرای آن از اختیارات هر کشوری است و هیچ کشوری و یا سازمان بین المللی نمی تواند یک کشور مستقل را موظف به پیوستن به پیمانهای بین المللی نماید و هر کشوری خود تصمیم می گیرد که به چه پیمانی ملحق شود. مانند (آمریکا که بر خلاف انتظارات جامعه بین المللی به بسیاری از پیمانهای بین المللی ملحق نشده است).

دولتهای بزرگ عامل نابرابری نظام خلع سلاح و عدم گسترش

در سیاست نظامی آمریکا، سلاح‌های هسته‌ای از جایگاه مهمی برخوردار است^(۶۲) که با عملی ناجوانمردانه ۲۰ کیلو تن^(۶۳) تسلیحات بر روی هیروشیما و ناکازاکی انفجار نمود. و امروزه نیز سیاست‌هایی تهدید آمیز خود را در جهان ادامه می‌دهد و در پی تولید انبار سلاح‌های خطرناک است که این مغایر با اخلاق است این دولتهای (هسته‌ای) به استناد به دکترین بازدارندگی بهینه سازی ذخایر خود را در پرتو مسایل دفاعی توجیه می‌کنند که همین دکترین باز دارندگی توسط قدرتهای هسته‌ای مانع از آن شده که ماده ۶ ان پی تی به مذاکره برای انعقاد نظام جهان شمول خلع سلاح کامل و عمومی هسته‌ای به اجرا در آید و می‌توان گفت که تحقق ماده ۶ ان پی تی تحت تاثیر منافع قدرتها بلا اجرا مانده است. و در برنامه هسته‌ای ایران که هیچ نشانه‌ای از انحراف به سمت ساخت سلاح هسته‌ای دیده نمی‌شود و دولت جمهوری اسلامی ایران در این موضوع همکاری کامل را با مراجع بین المللی ذیربط داشته است که تکالیف کشورمان همانند دیگر اعضای آژانس براساس نظام پادمان به آژانس مربوط می‌شود نه دولتها و به عبارت دیگر رابطه‌ای که براساس موافقتنامه پادمان ایجاد شده یک رابطه قراردادی میان دولت و آژانس است و این رابطه حقیقی برای مداخله دیگر دولتها در این فرآیند ایجاد نمی‌کند ولی با عمیق بودن مداخله عناصر غیر حقوقی در پرونده هسته‌ای ایران که تحقیقات و تکنولوژی را با مواد و تجهیزات هسته‌ای یکسان فرض کرده‌اند مانعی بزرگ بر سر راه توسعه جمهوری اسلامی ایران شده‌اند. این حاکی از نقض اساسنامه آژانس و ان پی تی است. در حالی که حداکثر حمایت‌های تکنولوژیک را برای دستیابی رژیم صهیونیستی به انواع سلاحهای کشتار جمعی خرج کرده‌اند.

آمریکا و متحدان او از آرمانهای سازمان ملل به عنوان یک ابزار استفاده می‌کنند که دخالت شورای امنیت در برنامه صلح آمیز جمهوری اسلامی ایران غیر قانونی است و از راه دیپلماسی و مذاکره باید به مسایل هسته‌ای پرداخت نه تحریم اقتصادی و یا استفاده از تهدید و زور علیه ایران.

قطعه‌نامه‌های شورای حکام فقط بر محور یک مسئله دور می‌زنند و آن هم قطع کلیه فعالیت‌های هسته‌ای و کلیه تاسیسات مربوطه در جمهوری اسلامی ایران. این قطعه‌نامه‌ها بیشتر حاصل عملکردهای سیاسی و دول غربی است. و در حقیقت آنها می‌خواهند که ما منافع ملی خود را با سیاست‌های آنها تنظیم کنیم که این اعمال مخالف اصول مسلم حقوق بین الملل از جمله اصل حاکمیت، عدم مداخله در امور داخلی، اصل انصاف و توسعه و همچنین اساسنامه آژانس و پیمان ان پی تی است.

لذا فعالیتهای هسته‌ای کشورمان به عنوان ابزاری برای اعمال فشار هرچه بیشتر برای تامین خواسته‌های غیر هسته‌ای خود استفاده کرده و خواهند کرد که حتی مبنای مفتوح گذاشتن پرونده هسته‌ای ایران به هیچ وجه مرتبط با فعالیت هسته‌ای نبوده بلکه این عرصه‌ای برای تحمیل یک سلسله خواسته‌های غرب بر ایران است.^(۶۴)

نتیجه گیری :

بحث و گفتگو در جریان بین المللی خلع سلاح و عدم گسترش مابین خواسته‌های بین المللی و منافع دولت‌هاست؛ از عوامل اصلی پیدایش حقوق خلع سلاح کشورهای در حال توسعه بوده که این حقوق تحت تأثیر منافع قدرتها بلاجرا مانده است.

اولین تلاشها برای خلع سلاح را می‌توان در کنفرانس لاهه دید. هر چند که این کنفرانس دستاورد قابل توجهی نداشت، ولی نقش قابل توجهی را در توسعه خلع سلاح در اذهان بعد از خود باقی گذاشت؛ که ملتها و دولتها را مشتاق به تأمل در این موضوع کرد. امروزه اصول خلع سلاح برای صلح به یک موضوع ویژه تبدیل شده و چنانچه به نظر می‌رسد تنها راه نجات ملتها از نابودی همین خلع سلاح باشد. ولی متأسفانه امروزه این حقوق با مداخله عناصر غیر حقوقی به یک موضوع سیاسی تبدیل شده و تا هنگامی که رفتارهای دوگانه بر حقوق و روابط بین الملل سایه افکنده باشد، اجرای معاهدات بین المللی خصوصاً معاهده عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای و دیگر معاهدات خلع سلاح به واقعیت تبدیل نخواهد شد.

جمهوری اسلامی ایران، یکی از کشورهای فعال در زمینه خلع سلاح، بر این باور است که کنوانسیون‌ها و معاهدات بین المللی خلع سلاح باید جهان‌شمول باشد و به صورت کامل و غیر تبعیض اجرا شوند. همچنین بارها در مجامع بین المللی اعلام کرده که ایجاد مناطق عاری از سلاح هسته‌ای در جهان و بالاخص در خاورمیانه برای حفظ صلح و امنیت ضروری است و رژیم صهیونیستی با داشتن انواع سلاحهای کشتار جمعی و نیوستن به معاهدات خلع سلاح و عدم گسترش، تهدیدی جدی علیه امنیت بین المللی محسوب می‌شود.

منع سلاحهای کشتار جمعی به منزله اساس نظام خلع و عدم گسترش برای رسیدن به امنیت عمومی در جامعه بین المللی است و هنگامی این امنیت محقق می شود که اثر گذاری قدرتها در بر هم زدن نظم عمومی بین المللی به کمترین رسد. در سالهای اخیر شاهد تغییر و تحول اصول روشن و مهم حقوق بین الملل همچون اصل برابری، ارادی بودن ورود و خروج از معاهدات، استقلال سازمانهای بین المللی، اصل حاکمیتها و ... از طرف قدرتهای بزرگ در حوزه خلع سلاح و عدم گسترش بوده ایم؛ که این تغییرات به ضرر توسعهی دولتهای در حال توسعه بوده است. در حوزه عدم گسترش با تحت تأثیر قرار دادن آژانس بین المللی انرژی هسته ای توسط دولتهای هسته ای که خود به تعهدات در این نظام عمل نمی کنند یک وضعیت پیچیده ای را در نظام بین المللی ایجاد کرده اند.

برابری اصول معاهدات بیانگر اصل جامعیت است. و اصلاً دلیلی حقوقی وجود ندارد که ماده ۳ آن پی تی در خصوص پادمان بر ماده ۴ آن در خصوص همکاری صلح آمیز و یا ماده ۶ در خصوص خلع سلاح کامل و عمومی برتری داشته باشد. از آنجا که ایران بیش از نیم قرن است که از انرژی هسته ای برای مصرف در صنعت، پزشکی، کشاورزی و ... استفاده کرده و اخیراً نیز گامهای مهمی را در چرخه سوخت و غنی سازی اورانیوم در پرتوی ماده ۴ آن پی تی برداشته، کشورهای غربی با عملکردهای سیاسی در برابر آن قرار گرفته اند و توقف این جریان را در فرآیند نهادهای بین المللی (شورای حکام - شورای امنیت) خواستار شده اند.

کار شورای حکام مطابق اساسنامه آژانس گزارش دادن موضوع به شورای امنیت و مجمع عمومی است نه ارجاع آن موضوع. بدیهی است که شورای حکام در مورد فعالیتهای هسته ای جمهوری اسلامی ایران تنها شورای امنیت را از موضوع مطلع کرد و مجمع عمومی را که اغلب اعضای تشکیل دهنده آن، کشورهای در حال توسعه اند و از اعمال فشار بر جمهوری اسلامی ایران ناراضی اندرا مطلع نکرد.

پرونده هسته ای^(۶۵) جمهوری اسلامی ایران در شورای حکام و شورای امنیت مبتنی بر اعمال فشارهای آمریکا و دول غربی به بهانه توسعه انرژی هسته ای برای مصارف نظامی است. در حالی که در استراتژی دفاعی جمهوری اسلامی ایران سلاح هسته ای جایگاهی ندارد و هیچ مدرک و علتی دال بر ساخت سلاح هسته ای از سوی جمهوری اسلامی ایران وجود ندارد و همواره مقامات این کشور بر صلح آمیز بودن فعالیتهای هسته ای که تحت نظر آژانس نیز هست تأکید می کنند.

کشاندن جمهوری اسلامی ایران به شورای امنیت در خصوص فعالیتهای هسته ای، غیر قانونی است و نگاه به برنامه هسته ای ایران باید فنی و حقوقی باشد نه سیاسی. کشورهای غربی تلاش می کنند با استفاده از ابزارهایی همانند شورای امنیت و تحریم های اقتصادی، جمهوری اسلامی ایران را که یکی از اعضای آن پی تی است و از حق مشروع فناوری صلح آمیز برخوردار است از توسعه متوقف کنند، و این در حالی است که اعمال و فعالیتهای دول غربی غیر قانونی و بیشتر متأثر از عملکردهای سیاسی است.

در دکتربین جمهوری اسلامی ایران ساخت سلاح هسته ای جایگاهی ندارد ولی استفاده صلح آمیز از انرژی هسته ای در چارچوب آن پی تی حق اوست و باید از آن برخوردار شود. چرا که برنامه هسته ای پیشرفته موجب اعتبار بیشتر برای جمهوری اسلامی ایران می شود و موضع جمهوری اسلامی ایران را در مذاکرات بین المللی محکم تر می کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

پی نوشت ها

- ۱- آشوری، داریوش، دانشنامه سیاسی، مروارید، چاپ سیزدهم، تهران ۱۳۸۵
- ۲- دومینیک کارو- حقوق بین الملل- ترجمه و تحقیق مصطفی تقی زاده انصاری، دادگر، ۱۳۸۳، ص ۲۶
- ۳- غفاریان، سیروس، تاریخچه کنفرانسهای خلع سلاح، مجله رشد آموزش تاریخ، شماره ۶، سال سوم، ص ۲۰
- ۴- GERDA RICHARDS , Disarmamentenan peace in british , 1957.p.1
- ۵- به موجب قطعنامه شورای امنیت در سال ۱۹۹۲ گسترش سلاحهای کشتار جمعی تهدیدی علیه صلح و امنیت

بین المللی است .

- ۶- هر چند که آمریکا نقش قابل توجهی را در هموار کردن راه عراق جهت توسعه برنامه های تولید سلاح هسته ای ایفا کرد برای اطلاع بیشتر در این مورد رک. ابراهیمی ، شهروز. سازمان ملل متحد، خلع سلاح و کنترل تسلیحات بعد از جنگ سرد مجله سیاست دفاعی، شماره ۳۵، تابستان ۱۳۸۰ ص ۶۳-۴۷ و همچنین احمدی، کورش ، شورای امنیت سازمان ملل و مسئله خلع سلاح عراق، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۴
- ۷- برتراندراسل، آیا بشر آینده ای هم دارد، ترجمه م. منصور ، مروارید چاپ دوم، تهران، ۱۳۴۴ ، ص ۱۹۲
- ۸- Anthony Aus, Handbook of International law, combrige , 2006. p. 256
- ۹- که انهدام نشدن ذخایر موجود کشورهای سازنده سلاح اتمی موجب پیدایش عصر هسته ای و پیدایش تسلیحات جنگی خطرناک شد . در این رابطه رک به . NAGENDra singh , niuclear weapon and Inter netional low .london . 1956
- ۱۰- ساعد، نادر، حقوق بین الملل ونظام عدم گسترش سلاحهای هسته ای، شهر دانش، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۴، ص ۱۱۳-۱۰۹
- ۱۱- فلسفی، هدایت الله ، نابرابری دولتها در قبول و اجرای معاهده عدم گسترش سلاحهای هسته ای، مجله حقوقی ، شماره ۱۸ و ۱۹ ، ۷۴-۱۳۷۳ ص ۱۹
- ۱۲- تبادل آزادانه و بین المللی تجهیزات، مواد، اطلاعات و دانش علمی و فنی در زمینه استفاده صلح آمیز .
- ۱۳- اکثریت اصول قانون اساسی خصوصاً اصول اول، دوم، چهارم، دوازدهم ، هفدهم و پنجاه و ششم حاکی از این مطلب است.
- ۱۴- برای اطلاع بیشتر رک هاشمی، سید محمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ، میزان ، چاپ چهاردهم ، ج دوم، ص ۲-۴
- ۱۵- محقق داماد، سید مصطفی ، دین فلسفه قانون، تهران ، ۱۳۷۸ ، ص ۴۶۳-۴۶۲
- ۱۶- آیه ۶۰ سوره انفال
- ۱۷- در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران شمار قربانیان سلاح شیمیایی ، ۴۴ هزار نفر در بیش از ۳۱ حمله شیمیایی اعلام شد .

- ۱۸- Sepencer, tucker. The EncyclopedIA on the cold war a political , solial , and military . ۲۰۰۷ . v.1.p.111
- ۱۹- آمریکا که به عنوان یکی از بنیانگذاران این پروتکل بود تا سال ۱۹۷۵ آن را تصویب نکرد و این خود جای تعجب است که چرا برای تصویب قراردادی که تنها از کشتار فاجعه و یا دهشتناک جلوگیری می کند این همه تردید نشان داده است.
- ۲۰- ۱۸ الی ۲۳ دسامبر در کانبرا شکل گرفت.
- ۲۱- علائی حسین، خواجه کاووسی، بابک، منابع، تسلیحات و خلع سلاح شیمیایی، وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۷۱. ص ۶۵
- ۲۲- ساعد، نادر، نقد و بررسی حقوق قانون ۱۹۹۸ ایالات متحده در خصوص اجرای ملی کنوانسیون سلاحهای شیمیایی، مجله سیاست دفاعی، شماره ۳۵، تابستان ۱۳۸۰، ص ۶۷
- ۲۳- مختاری امین، مرتضی، بنیادهای حقوقی خلع سلاح، مجله سیاست خارجی، سال سیزدهم، شماره ۲، تابستان ۱۳۷۸، ص ۵۵۶
- ۲۴- ثقفی عامری، ناصر، مسائل مطروحه در ارتباط با خلع سلاح، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، شماره ۲۶، بهمن ۱۳۶۷، ص ۱۷۳
- ۲۵- آقایی، بهمن، حقوق بین الملل و سلاحهای شیمیایی، مجله سیاست خارجی، شماره ۱۳، شهریور ۱۳۶۷، سال دوم، ص ۴۱۸
- ۲۶- همان
- ۲۷- علائی، حسین، خواجه کاووسی، بابک، صنایع، تسلیحات و خلع سلاح شیمیایی، وزارت امور خارجه، ص ۶۵
- ۲۸- چیدری، امیر، مینایی، محمد ابراهیم، حسین زاده، مهدی، تهدید جدیدی از سوی تسلیحات کشتار جمعی، مجموعه مقالات همایش نقش علوم پایه در پدافند جنگهای نوین، دانشگاه امام حسین (ع) گروه جنگ نوین، ص ۱۷۵
- ۲۹- همان، ص ۱۷۷
- ۳۰- ساعد، نادر، حقوق بین الملل و نظام عدم گسترش سلاحهای هسته ای، شهر دانش، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۲۵۹

- ۳۱- برای اطلاع بیشتر از آزمایشات بیولوژیک و جنایت جنگی رک. دیهیم ، علیرضا ، درآمدی بر حقوق کیفری بین المللی، دفتر مطالعات سیاسی، تهران، چاپ دوم ، ۱۳۸۴ ، ص ۳۴۴-۳۳۹.
- ۳۲- فلسفی، هدایت الله، نابرابری دولتها در قبال معاهده عدم گسترش مجله حقوقی ش ۱۸ و ۱۹ ، ص ۲۰
- ۳۳- Donald g Brenan, Arms cantroland disarmament , London , 1961.p.37
- ۳۴- ساعد، نادر، چشم انداز حقوقی کره شمالی از معاهده عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای، مجله سیاست دفاعی ، شماره ۴۲، بهار ۱۳۸۲ ، ص ۱۲۰
- ۳۵- دانش، یدالله ، گریز گاههای فنی از شمول معاده CTBT، مجله سیاست دفاعی، شماره ۳۵، تابستان ۱۳۸۰، ص ۴۴
- ۳۶- برای اطلاع بیشتر از این معاهده رک به نادر ساعد، حقوق بین الملل و نظام عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای، شهر دانش ، ص ۳۴۳- ۳۰۱
- ۳۷- برای اطلاع بیشتر رک . بیگدلی ، محمدرضا، حقوق معاهدات بین المللی ، گنج دانش ، چاپ سوم، ۱۳۸۵ ، ص ۴۵-۴۰
- ۳۸- برای اطلاع از مواد این قرارداد ، رک. ساعد، نادر ، مجموعه قوانین انرژی هسته‌ای ایران ، خرسندی ، ۱۳۸۷، ص ۲۱۱-۲۰۹
- ۳۹- درک. اسنایدز کریگ ، امنیت و استراتژیک معاصر، ترجمه حسین محمدی نجم، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ۱۳۸۴. ص ۲۸۲-۲۳۷
- ۴۰- DARush chilyaty. Disarmament , Iran 1978. chapter. X III
- ۴۱- ساعد، نادر، حقوق بین الملل و نظام عدم گسترش سلاح های هسته‌ای، شهردانش، چاپ اول ۱۳۸۴، ص ۳۴
- ۴۲- زیرا معاهده کشورها رابه دو گروه دارا (کشورهای هسته‌ای) که پنج عضو دائم شورای امنیت هست و نادر (کشورهای غیر هسته‌ای) که اکثریت اعضای معاهده را تشکل می‌دهد تقسیم می‌کند.
- ۴۳- ساعد، نادر، حقوق بین الملل و نظام عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای، شهردانش ، چاپ اول ، تهران ۱۳۸۴

- ۴۴- شافع، میر شهپیز، نظام حقوقی حاکم بر تسلیحات هسته‌ای، مجله سیاست دفاعی، شماره ۳۵، تابستان ۸۰، ص ۲۲
- ۴۵- دومینیک، داوید، تلاش برای خلع سلاح، پیام یونسکو، سال ۲۵، شماره ۲۸۱، مهرماه ۱۳۷۳، ص ۱۰
- ۴۶- این موافقتنامه برای نظارت آژانس بر فعالیتهای هسته‌ای و عدم انحراف پروژه‌ها و سایر فعالیتهای ناظر بر کاربرد انرژی هسته‌ای به سمت خلع سلاح است.
- ۴۷- برای اطلاع از موافقتنامه رک به ساعد، نادر مجموعه قوانین انرژی هسته‌ای خرسندی، ۱۳۸۷، ص ۳۱۷-۲۹۱
- ۴۸- برای اطلاع از مواد موافقتنامه رک به ساعد، نادر، مجموعه قوانین انرژی هسته‌ای ایران، خرسندی، ۱۳۸۷، ص ۲۷۱-۲۷۵
- ۴۹- طرف قرارداد و نصب این راکتور شرکتی به نام *American machines and foundry* بود
- ۵۰- برای اطلاع بیشتر رک به گندمکار، ابوالفضل، پیشینه انرژی هسته‌ای در ایران، مجله حقوقی دادگستر، شماره ۴۰، مهر و آبان ۱۳۸۹، ص ۶۰ به بعد
- ۵۱- فلسفی، هدایت الله، نابرابری دولتها در قبال معاهده عدم گسترش، مجله حقوقی شماره ۱۹ و ۱۸، ص ۲۰
- ۵۲- ساعد، نادر، حقوق بین الملل و نظام عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای، شهردانش چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۲۲۰
- ۵۳- فلسفی، هدایت الله، نابرابری دولتها در قبال معاهده عدم گسترش، مجله حقوقی، شماره ۱۹-۱۸، ص ۱۹
- ۵۴- نوین، پرویز، انرژی اتمی و موازین حقوقی، تدریس، چاپ اول ۱۳۸۵، ص ۱۶۳
- ۵۵- برای آشنایی با این موسسه نک به مهاجرانی، میرسعید، معرفی موسسه کنترل تسلیحات و خلع سلاح (ACDA)، مجله سیاست دفاعی، شماره ۴۱ و ۴۰ پاییز و زمستان ۱۳۸۱، ص ۲۰۸-۱۹۷
- ۵۶- ساعد، نادر، ایران و حقوق بین الملل انرژی هسته‌ای، خرسندی، چاپ اول، ۱۳۸۷، ص ۲۸-۲۷
- ۵۷- برای اطلاع بیشتر رک به پیشین ص ۶۳-۴۴
- ۵۸- همان ص ۵۸

- ۵۹- محورهای اصلی و مهم این قطعنامه : توقف فوری و کامل فعالیتهای غنی سازی اورانیم امضاء فوری پروتکل الحاقی- اعلام جزئیات کامل برنامه‌های هسته‌ای خود - تعیین مهلت برای حل و فصل مساله حداکثر تا پایان اکتبر ۲۰۰۳
- ۶۰- ضیایی بیگدلی، محمدرضا ، چالش های میان ایران و آژانس بین المللی انرژی اتمی، مجله پژوهش حقوق و سیاست شماره ۹، پائیز و زمستان ۱۳۸۲، ص ۱۴
- ۶۱- برای اطلاع بیشتر رک ساعد، نادر حقوق بین الملل و سلاحهای کشتار جمعی، شهر دانش ، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۱۲۷-۱۵۲
- ۶۲- شافع ، میر شهپیز ، نظام حقوقی حاکم بر تسلیحات هسته‌ای، مجله سیاست دفاعی، شماره ۳۵، تابستان ۸۰، ص ۲۳
- ۶۳- Nivill brown, nuclear war.london. 1964.p.10
- ۶۴- ساعد ، نادر ، ایران و حقوق بین المللی انرژی هسته‌ای ، خرسندی، چاپ اول ، ۱۳۸۷، ص ۷۰
- ۶۵- پرونده هسته‌ای اصطلاحی سیاسی و غیر حقوقی است زیرا که اساساً پرونده‌ای به معنای حقوقی آن وجود ندارد و این بیشتر به دلیل تمرکز غرب بوده است.